

Kaşkay Aşiretinin Menşei ve Tarihi Hakkında Yaklaşımlar

Şenay Yanar *

Özet

İran coğrafyası tarih boyunca, özellikle de kaynaklarda belirtildiği kadarıyla Ortaçağ'dan itibaren dışarıdan yoğun göçler alan bir bölge olarak göçebe ve yarı göçebe aşiretler için mükemmel bir yaşam alanı oluşturmuştur. Selçuklular öncesinde gelerek İran'ın çeşitli yerlerinde kökleşen Arap ve Kürt kökenli olarak adlandırdığımız aşiretlere 9. ve 10. yüzyıllardaki Oğuz göçleriyle Türk kökenli aşiretler de eklenmiştir. Bu yeni aşiretler yoğunluklu olarak İran'ın Horasan ve Fars eyaletlerinde toplanarak yüzyıllar boyunca bölgedeki daha eski diğer aşiretlerle etkileşim halinde olmuşlardır. Bu suretle bölgenin etnik ve kültürel çeşitliliğini artırmışlardır. Günümüzde bu aşiretler yarı göçebe ve bir kısmı tamamen yerleşik halde İran'ın çeşitli bölgelerine yayılmış haldedirler. İncelediğimiz konunun kapsamına giren ve Güney aşiretleri adı da verilen Fars bölgesindeki aşiretler Kaşkay, Hamse, Kahküliye ve Memesini büyük kabilelerini içine almaktadır. Bu aşiretlerin her birinin serüveni çoğu çekirdek organizasyon gibi küçük bir aileden aşiret olmaya doğru tekamül ederek gerçekleşmiştir. Göçlerin yoğunluklu olarak gerçekleştiği 10. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında geçen sürede Fars eyaletindeki aşiretlerin nüfusunun iki üç katına çıktığı görülmektedir. Fars eyaletinin yaklaşık olarak üçte ikisi çeşitli aşiretlerin yerleşim yeri halindedir. Kahküliye yurdu dışında eyaletin en kalabalık ve en nüfuzlu aşireti olan Kaşkay aşireti Fars eyaletinin batı ve kuzeybatısını işgal eder. İran'daki ikinci en büyük aşiret olarak beş büyük ve çeşitli küçük kabilelerden oluşmaktadır. Kaşkay aşireti de Hamse Türkleri, Bahtiyarî Türkmen aşireti gibi pek çok kabile konfederasyonu arasında Kürt, Lor, Arap ve Türk gibi farklı etnik grupların kabilelerinden oluşan bir kümedir. Aşiretin nüfusunun çoğunluğunu Türk kökenli halk oluşturmaktadır ve aşiret mensupları Batı Oğuz lehçesini konuşmaktadırlar. Kaşkayların muasır tarihi hakkında çok fazla çalışma olmasına rağmen Safevîler öncesinden Kaçarlar dönemi arasındaki dönem hakkında yok denecek kadar az çalışma bulunmaktadır. Siyasi olaylara katılımları söz konusu olmadıkça aşiretlerden yakın döneme kadar kaynaklarda pek bahsedilmediği görülmektedir. Bu çalışmayla dönemin kaynakları ve araştırmalar ışığında Kaşkayların menşei

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, syanar@sakarya.edu.tr, (Makale Gönderim Tarihi: 15.09.2016, Makale Kabul Tarihi: 17.10.2016)

dair öne sürülen tartışmalı görüşler Yeniçağ'daki tarihleri hakkındaki bilgilerle birlikte ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Fars, Aşiret, Kaşkay, Oğuz, Türkmen, Safevî

Approaches to the Origin and History of Qashqai Tribe

Summary

Throughout history, especially since late Medieval times as recorded in sources Iran has been a suitable life space as a migration land for nomadic and semi nomadic groups from foreign territories. With 9th and 10th century Oghuz migrations Turkish tribes were enlarged to the Arab and Kurdish tribes which came and settled to the area before Seljuks. This new nomadic groups intensively gathered in Khorasan and Fars provinces has been in interaction with the local population since that times. So diversity of the population has been enriched ethnically and culturally by this new element. Even today, the generations of this tribes are spreaded as sedentary or semi nomadic clans in all around Iran land. Our subject of study is on the origin of Qashqai tribe which is among Fars province tribes also includes Khamsa, Kahkuliya and Mamasini tribes. Survival of most of this tribes from being a small branch of a tribe to be a big tribe is considerable. Between the dates 9th century when migrations began and 19th century one can see that the population of the tribes in Fars province is increased double or triple. Two out of three of Fars land is settlement of various tribes. Except Kahkuliya land Qashqai is as the most crowded and most ascendant tribe occupying west and Northwest part of the Fars province. Today, Qashqai tribe as the second biggest tribe of Iran has five big and some small clans. Among neighbour tribe confederations of Khamsa Turks and Bakhtiyari Turkmens Qashqai tribe, is a group consisted of Kurdish, Lor, Arab and Turkish elements. The majority of the tribe is of Turkish origin and most of the relatives speak western Guz dialect. Although there are so many studies on contemporary history of Qashqais the studies of the period between Safavids and Kajars are scarce. One can see that unless they involved to political events tribes are rarely referred in sources. With this study it is tried to be explained the known assertions, objections and outcomes on the origin and history of Qashqais with the help of the sources and studies.

Keywords: Iran, Fars, Tribe, Qashqai, Oghuz, Turkmen, Safavid

Giriş

İran tarihinde önemli bir yer işgal eden pek çok aşiretin tarihi gibi Kaşkay aşiretinin geçmişi hakkındaki bilgiler de ne yazık ki yetersiz ve eksiktir. Göçebe aşiret sistemi İran'a Oğuz göçleriyle girmiş olup bununla birlikte bölgedeki Moğol hakimiyetiyle birlikte yerleşmiştir. Moğol teşkilatının İran'da oldukça derin etkiler bıraktığı malumdur. İran'da ilk defa İlhanlılar için kullanıldığı iddia edilen "ilat" yani "iller" terimi de göçebe ve yarı göçebe toplulukları ifade etmekte olup Moğol döneminden kalmadır. "Eşair", "Kabail" ve "Tavaiif" kelimeleri de ister yarı göçebe ister göçebe olsun ilat kelimesi ile aynı manada kullanılmaktadır. Ortaçağ ve Yeniçağ metinlerinde il kelimesinin "ulus" ve "oymak" kelimeleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.¹ "ilat" sistemini alt guruplara ayırdığımızda karşımıza sırasıyla tayfa, tire, bonku, oba, yurt(ev) çıkmaktadır. Nitekim bu sisteme göre büyüüp İran'da büyük bir aşiret haline gelen Kaşkaylar da Selçuklu ve Moğollarla birlikte İran'a gelen çoğu aşiretten biridir.² Ancak Kaşkay Türklerinin tam olarak ne zaman ve hangi bölgeden İran'a geldikleri ve ne zaman Fars eyaletine göç ettiklerine dair sorular henüz tam anlamıyla cevaplanmış değildir. Kaşkay reisleri nesilden nesile aktararak elde ettikleri sözlü rivayetlere dayanarak atalarının İran'a Hülagü ya da Timur'un öncü kuvvetleriyle birlikte Orta Asya'dan geldiklerine inanmaktadırlar. Aşağıda inceleneceği üzere bu konuda kaynaklara dayalı çeşitli ve birbirinden çok farklı görüşler bulunmaktadır.

Kaşkay Adının Anlamı

Kaşkayların menşei ve İran'a ne zaman ve nereden geldikleri konusunda dilbilimciler, coğrafya ve tarihçiler farklı nazariyeler öne sürmüşlerdir. Nasreddin Şah Kaçar döneminde kaleme alınan Farsnâme-i Nasiri'nin yazarı Mirza Hasan Fesai, Kaşkay adının kökeni

¹ Ann. K.S Lambton, "Tarih-i İlat-ı İran", Tercüme: Ali Tebrizî, *İlat ve Eşair*, Müesses-i İntişarat-ı Agah, Tahran 1362, s. 195.

² Cevat Safi Nejad, *Eşair-i Merkez-i İran*, Müesses-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1375, s. 73-79; Ali Bölükbaşı, *Camia-yı İli Der İran*, Defter-i Pejuheşhây-ı İlmî, Tahran 1314, s. 74.

hakkında ilk inceleme yapan kişi olarak bu adın Türkçede kaçak manasına gelen “Kaç Kai” kelimesinden geldiğini savunmaktadır. Ona göre Halaç kabilesi Rum memleketinden³ Irak’a geldiği zaman içlerinden bir kısmı kaçarak Fars eyaletine yerleştiklerinden dolayı “Kaç Kai” olarak adlandırıldılar, kelime daha sonraları telaffuz değişikliğine uğrayarak “kaşkay” şeklinde telaffuz edilmeye başlandı.⁴ Fesai’nin Kaşkayların Halaçlar ile bağlantısına dair ifadeleri mantıklı olmasına rağmen Kaşkay kelimesinin kökeni üzerine yaptığı bu çıkarım pek çok araştırmacıya göre ilmi dayanaktan yoksundur. Yine Kaçar dönemi müellifi Hacı Mirza Muhammed Cafer Hurumçi, Hakayıku’l Ahbar-i Nasiri adlı eserinde Kaşkaylar’ın Yemut Türkmen tayfasının “Kaşkah” adıyla anılan bir kolu oldukları için “kaşkai” olarak anıldıklarını belirtmektedir.⁵ Ancak Yemutların içinde Kaşkah adlı bir boya rastlanmadığı için bu görüş de dayanaksızdır.⁶

Kaşkay adının manası hakkındaki başka bir nazariye de ana yurtlarının Kaşgar olduğu ve adlarının da buradan geldiği yönündedir. Buna göre Kaşkaylar Selçuklular zamanında Karatatarların bir kolu olarak Kaşgar’da ikamet etmekteydiler. Bu koldan yaklaşık yirmi bin kişi Said b. Zengi’yle birlikte Fars eyaletine gelerek burayı yurt tuttuktan sonra zamanla كاشغرى Kaşgar ismi قشقرى Kaşgari ve en son قشقاى Kaşkai halini almıştır.⁷ Kaşkay ile Kaşgar arasında bağlantı arayan bu görüşü savunanlara göre Kaşkaylar, Cengiz Han tarafından Türkistan’ın Kaşgar şehrinden Azerbaycan’a getirilmiş daha sonra Save

³ Metinde خاک روم yani Rum Toprağı olarak belirtilmiştir. Yazar burada Anadolu’yu kastetmektedir. E.T, İbrahimov da Rum denilince şimdiki Türkiye’nin güneyi ve Suriye bölgelerinin göz önüne alındığını ifade etmektedir. Bkz, İbrahimov Kaşkaylar, Elm Yayınları, Bakü 1988, s. 65.

⁴ Mirza Hasan Fesai, Farsnâme-i Nasiri, Müessesese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1367, c. II, s. 1580; Novrooz Durdari, *Tarih-i İçtimai ve Siyasi-i İl a Bozorg-i Qashqai, İntişarat-ı Kaşkai*, Şiraz 1388, s. 16-17; Sirius Perham, “İl-i Qashqai Kay va Az Koca Ba Fars Omada Ast?”, Tercüme: Ali Tebrizî, *İlat ve Eşair*, Müessesese-i İntişarat-ı Agah, Tahran 1362, s. 246.

⁵ Hacı Mirza Muhammed Cafer Hurumçi, *Tarih-i Qajar*, Hakayıku’l Ahbar-i Nasiri, Tahran 1965, s. 100.

⁶ Pierre Oberling, *The Qashqai Nomads of Fars*, Belçika 1974, s.27.

⁷ Perham, *a.g.m*, s. 247.

Halacistan'ından ayrılarak Fars eyaletine gelmişlerdir.⁸ Ancak bu yöndeki görüşler delilden yoksundur. Bu noktada akla bir takım cevaplanması zor sorular gelmektedir. Kaşkayların Kaşgar'dan göç eden diğer topluluklardan ne farkı vardı ki sadece onlar bu adı almıştır? Ayrıca Safevîler öncesine ait kaynaklarda henüz Kaşkay adına da rastlanmamıştır. Anlaşıldığı üzere Kaşkay adının bir yer adından türetilme ihtimali çok düşüktür. Kaşkaylar, büyük ihtimalle büyük bir kabilenin küçük bir kolu ya da bir ailenin adı olup zaman içerisinde nüfusu artarak ileriki dönemlerde ön plana çıkan bir aşiret olup adlarını da kabilelerine has birtakım özelliklerden almış olduklarına dair tezler bu görüşlere nazaran çok daha kuvvetlidir.

Nitekim, Kaşkay kelimesinin kökeni hakkında görüşler öne süren Faruk Sümer ve Barthold gibi müellifler Çağatay Türkçesi'nde kel kafalı, başta bulunan kel bölge, at, sığır, koyun gibi hayvanların alındaki akıtma, sakar, parlak ve yiğit manasına gelen Kaşka kelimesiyle alakalı olabileceğini söylemektedirler.⁹ Kaşkayların menşei ve tarihi hakkında araştırmalar yapan Sirus Perham da "kâşka", "kâşkâi" ve "kaşka" kelimelerinin Türkçe sözlüklerdeki manasının dilaver, korkusuz ve pehlivan olarak kaydedildiğini ifade etmekte, buna ilaveten de Hintlilerin alınlarındaki safranlı boya ile yapılmış bene de "kaşka" dendiğini aktarmaktadır.¹⁰ Çağatay Türkçesi'ndeki manası itibariyle Kaşka kelimesinin sonundaki -i eki Türkçe -li, -lı eki Farsça'daki karşılığı olarak kaşkallı yani sakar alınlı at sahiplerini ifade etmek üzere kullanılmış olabilir. Bunu destekleyici bir örnek olarak da İranlıların Akkoyunluları "Akkoyunî" olarak adlandırmaları gösterilebilir.¹¹ Kelimenin menşeiyle ilgili tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde Kaşkay atının günümüzdeki şöhretinden hareketle Kaşkay isminin sakar veya leke manasındaki kaşka kelimesiyle bağlantılı olduğu görüşü tarafımızca kabul edilmektedir.

⁸ Mirza Bala, "Kaşkay", *İA*, C.6. MEB Yayınevi, İstanbul 1977, s. 415.

⁹ Faruk Sümer, "Kaşkay", *İslam Ansiklopedisi*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 20; Pierre Oberling, "Qaşqâ'ı Tribal Confederacy i. History" <http://www.iranicaonline.org/articles/qasqai-tribal-confederacy-i>, Son görüntüleme tarihi: 21.09.2016.

¹⁰ Perham, *a.g.m* s. 247.

¹¹ Oberling, *a.g.e.*, s. 32-33.

Kaşkayların Menşei ve Ana Yurtları Meselesi

Kaşkayların İran tarafına ne zaman ve hangi Türk ilinden göç ettiği konusu da en az Kaşkay adının nereden geldiği kadar önemlidir. Dilbilimcilerin görüşleri Kaşkayların İran'a nereden geldiği sorusunun aydınlatılması için büyük değer taşımaktadır. Türkolog ve Altayist bilim adamı Gerhard Doerfer Kaşkayların konuştuğu Türkçenin Oğuz Bahtari Türkçesinin bir kolu olduğunu ifade etmektedir. Ona göre 9. Yüzyılın başından itibaren Türkler Haveri ve Bahtari olmak üzere iki guruba ayrıldı. Ural Dağlarına kadar Moğolistan Haveri Türklerinin, Altay Dağları Taşkent'e kadar Bahtari Türklerinin ülkesi oldu. Kaşkaylar, Bahtari gurubuna dahil olup İran'a Kafkasya'dan gelmişlerdi. Doerfer ayrıca, Kaşkay dilinin Türkiye Türkçesi'ne çok yakın olduğunu da iddia ederek Kaşkayların İran'a Küçük Asya'dan ya da Deşt-i Kıpçak'tan geldiğine dair görüşlere de destek olmaktadır. Ancak Doerfer Kaşkay aşiretinin bütün boylarının değil yalnızca Derre Şuri, Rahimlu, Şeşbölüki, Safi Hani, Amele, Farsi Medan ve Keşkülü adlı alt aşiretlerin dillerini incelediği için bu konuda kesin yorum yapmak da yanlıştır.¹²

Bu görüş ile paralel olarak İranlı tarihçi Cafer Hurumçî'nin Kaşkayların İran taraflarına Salgur atabeyleriyle Deşt-i Kıpçak'tan geldikleri yönündeki yukarıdaki iddiası hem Kaşkay kelimesi hem de Kaşkayların yurdu konusuna bir açıklama getirmesine rağmen tutarlı olmaktan yoksundur. Bu konu ile tamamen örtüşmese de anonim bir makale benzer bir teori öne sürmektedir. Buna göre Kaşkaylar Muhammed Harezmi Şah'ın ezeli düşmanı Salgurlu Atabey Said b. Zengî'ye karşı tetikte olmak üzere Fars bölgesine gönderdiği 20,000 Karahitay'ın soyundan gelmekteydiler Başka bir görüşe göre Kaşkaylar Muhammed Harezmi Şah'ın ezeli düşmanı Salgurlu Atabey Said b. Zengî'ye karşı tetikte olmak üzere Fars bölgesine gönderdiği 20,000 Karahitay'ın soyundan gelmekteydiler. Pierre Oberling'e göre bu iddiaların hiçbiri makul değildir; şöyle ki iddia edildiği gibi Karahitay dili Batı Oğuz lehçesinden farklı olduğu gibi Ata Melik Cüveynî'nin Tarih-i Cihangüşa adlı eserinde Salgurlu Atabeyleriyle bağlantılı olarak

¹² Oberling, *a.g.e.*, s. 27; Perham, *a.g.m.*, s. 248.

Kaşkayların sözde göçünden bahsedilmemektedir.¹³ Ancak Salgur Atabeyliği'nin 12. yüzyıldan 13. Yüzyılın ortalarına kadar hüküm sürdüğü ve sonrasında Moğol istilasının ardından İran Moğolları'nın Salgurluları hakimiyeti altına alarak bu bölgeye sahip olduğu gerçeğinden hareketle Kaşkayların Halaçlar, Türkmenler ve/veya Kıpçaklar'a bağlı Türk kabileleriyle Moğollardan önce Fars coğrafyasına gelmiş olup bir dönem İran Moğolları hakimiyetinde yaşamış oldukları iddia edilebilir. Kaşkayların ataları her halükarda Moğollarla bir dönemde bir şekilde etkileşimde bulunmuş gibi görünmektedir.

Zira İran Moğollarının hükümdarlarına verilen, Türkçe'de hükümdar anlamına gelen İlhan unvanının daha sonraları Kaşkay reisleri için de kullanılması Kaşkaylar ile İran Moğolları arasındaki temasa işaret etmektedir. İlhanlılar döneminde Kaşkayların atalarının bu unvanı kullandıklarına ihtimal verilmez zira o sırada hakim güç Moğollardır. Bununla birlikte bu unvanın daha sonra Kaşkaylarca da kullanılması Kaşkayların Cengiz Han ile birlikte İran'a geldiğine dair iddialara delil olarak gösterilse de bu unvan İran'da sadece Kaşkay reislerine mahsus olmayıp aynı zamanda komşuları Bahtiyarî reisleri için de halen kullanılmaktadır.¹⁴ Fars coğrafyasında sonradan Kaşkayların Bahtiyarî aşiretiyle birlikte reislerinin İlhan unvanını kullanma uygulamasını Moğollardan devraldığına örnek olabilir. Ancak yine de Cengiz Han'dan sonra yaklaşık 500 yıl boyunca bu unvanın Fars coğrafyasında Kaşkaylar ve Bahtiyarîlerden başka topluluklar için de kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir ki bu husus başlı başına başka bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Kaşkaylar ile Moğollar arasındaki etkileşim büyük ihtimalle Moğolların Fars coğrafyasında bıraktıkları mirasın bir sonucu olup herhangi bir somut bağlantıya ulaşmamaktadır.

Zira Kaşkayların yaşayışları Moğollar ile değil Kıpçak Türkleri ile büyük benzerlikler göstermektedir. Nitekim bir Kaşkay Türkü olarak atalarının menşeiyle ilgili ciddi araştırmalar yapan çağdaş araştırmacı Muhammed Behmen Begi de yukarıda yer alan Kaşkayları Cengiz ve Timur ordularının geride kalanları olarak kabul eden müelliflerin fikirlerini tamamıyla reddeder. İbrahimov, Behmenbegi'nden naklen Kaşkayların yaşayış tarzları, içtimai hayatları, edebiyat ve musikilerine

¹³ Durdari, *a.g.e*, s. 18.

¹⁴ Mirza Bala, *a.g.m*, s. 416.

dayanarak onların Moğollardan çok daha önce İran'a değil, Kafkasya'ya geldiklerini, uzun yıllar Bakü civarında oturduklarını ve Karadeniz ile Hazar denizi arasındaki alanda yaşayan Kafkasyalılarla aynı kökten olduklarını söylemektedir. Behmenbegi'ne göre Kafkas şarkı ve nağmelerinin çoğu Kaşkaylar tarafından ustalıkla okunur, musiki aletleri de çalınır. Aynı zamanda Kaşkayların dilleri de Kafkas Azerbaycanlılarının dili ile aynı olup bazı kelimelerde çok az farklılık vardır ve Kuzey Kafkasya'da henüz Kaşkay adına rastlamak mümkündür.¹⁵

Tüm bu görüşler ve çelişkiler bizi Kaşkayların atalarının İran'a gelmez Fars eyaletine yerleşmedikleri, bir süre başka kabilenin bir kolu olarak İran'da ya da yakındaki başka topraklarda yaşamış olabilecekleri düşüncesine ulaştırmaktadır. Nitekim kaynakların çoğu da Kaşkaylar ile günümüzde Kaşkayların bir kolu olup daha önceleri çok büyük bir kabile olan Halaçlar arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir.

Kaşkaylar ve Halaçlar

Pierre Oberling Kaşkaylar ile bir kolu Azerbaycan ve Anadolu'ya uzanan ve bir kolu da muhtemelen Selçuklulardan itibaren Halacistan olarak anılan bölgede yerleşmiş olan Halaçlar arasında bir zamanlar sıkı bir bağ bulunduğuna dikkat çekmektedir. Mirza Hasan Fesai'nin coğrafya eseri Farsnâme-i Nasiri'sinde tarih belirtilmemekle beraber Irak'taki (Irak-ı Acem) Halaçlara bağlı Türkçe konuşan tayfalardan bir kısmının bölgeden ayrılarak Fars eyaletine göç ederek Kunkeri bölgesinde yerleşik hale geçtiklerini ifade etmektedir. Buna göre ilk başlarda tamamına Halaç denilen ve kabile yaşamının bir gereği olarak yaylak-kışlak arası göçü gerçekleştiren bu tayfalar daha sonra Halaç ve Kaşkay olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Daha sonra bütün tirelere "Kaşkay" denilmeye başlandı.¹⁶

Nitekim başka kaynaklarda da Kaşkayların Halaçlar ile bağlantısına delil olabilecek şekilde Kaşkayların atalarının Fars eyaletine gelmezden önce kuzeybatı İran'da bir süre zaman geçirdikleri ifade edilmektedir ki

¹⁵ İbrahimov, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁶ Fesai, *a.g.e.*, c. II, s. 1580.

buna göre Kaşkayların bir boyu olan Moganlu tayfası Halaç yurdu sınırları içerisinde yer alan İran Azerbaycanındaki Erdebil'in kuzeyindeki Mogan bozkırından adını almaktaydı.¹⁷ Pierre Oberling buradan hareketle Moganlu gibi Ak Koyunlu, Karakoyunlu, Beydilli ve Musellü gibi boy isimlerinin de kuzeybatı İranla bir geçmiş bağlantıya işaret ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Kaşkaylar da Erdebil'i eski yurtları olarak kabul etmektedirler.¹⁸

İbrahimov, Şahseven olarak adlandırılan Safevî kızılbaş kuvvetlerinin pek çoğuyla birlikte Halaçların önemli bir kısmının Timur tarafından başka kabilelerle birlikte İran'a göç ettirildiklerini, bu kabilelerden Bayatların Horasan'da Halaçların ise Rum vilayetinin Save bölgesinde oturduklarını söylemektedir.¹⁹

İranlı tarihçi Abbas İkbâl de Fesai'nin Kaşkayların Deşt-i Kıpçak ve civarı Türkmenlerinden olduğuna dair görüşünü doğru kabul etmekte ve bu boyların daha sonraları Hindistan ve Sistan arasına gelerek buradan Irak-ı Acem civarına doğru yola çıktıklarını en son da Fars eyaletine geldiklerini iddia etmektedir. Bu iddiasıyla o da Halaçları adres göstermektedir.²⁰

Yine Müşiruddevle Pir Niya da, Tevarih-i Kul-i Njadha-yı İran isimli eserin tashihinde yaptığı tahkiklerde durumu yer adları açısından incelemiştir. Buna göre Kaşkaylar Kafkas aşiretlerinden olup Kafkasya sınırlarında henüz کاشکایی adını taşıyan 20.000 aile mevcuttur. Azerbaycan'da قشقای isimli bir köy bulunması bu yöndeki iddiaları desteklemekle birlikte bunu ispatlayan herhangi bir belgeye henüz rastlanmamıştır.²¹ Ayrıca Azerbaycan'da, Ahar'ın kuzeydoğusunda yüzyıllar boyunca Türk kabilelerinin yaylak alanı olan Sabalan topluluğuna ait Kaşka Dağ (Kel Dağ) isimli bir dağın bulunması da Kaşkayların bölge ile temasına işaret etmektedir. Dahası Ahar'ın kuzeybatısında Kaşka Mişe adlı bir yer, Hoy ve Maku yakınında Kaşka

¹⁷ Mirza Bala, *a.g.m*, s. 415.

¹⁸ Oberling, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁹ İbrahimov, *a.g.e*, s. 65.

²⁰ Perham, *a.g.m*, s. 248.

²¹ Durdari, *a.g.e*, s. 19-20.

Bolak adlı iki köy daha bulunmaktadır.²² Görüldüğü üzere Kaşkaylarla ya da atalarının İran'daki ilk yurtlarıyla ilgili iddiaların pek çoğu kuzey İran ve Kafkasya üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte Kaşkay tayfalarının Halaçlardan ne zaman ayrıldığı konusunda kesin bir tarih tespit edilememektedir. Büyük ihtimalle onlar bir süre Kuzey İran bölgesinde beraber yaşadılar ve zaman geçtikçe Kaşkayların Halaçlardan daha büyük bir aşiret olarak Halaçları hakimiyetleri altına aldılar. Nitekim Hasan Fesai'nin eserinde Halaçlar 19. yüzyılda bağımsız bir aşiret olarak kaydedilmişken 1913'te Kaşkaylara bağlı bir tayfa olarak anılmaktadırlar.²³

Netice olarak Kaşkayların öncelikle Kuzeybatı İran'da Azerbaycan bölgesine geldikleri, bir müddet burada kaldıktan sonra da ilk Safevî şahı İsmail (1502-1524) ya da Abbas I (1587-1629) zamanında Fars eyaletine göç ettirildiği görüşü kabul edilebilir.²⁴ Kaşkay reislerinden Melik Mansur Han'ın belirttiğine göre bazı Kaşkaylar soylarını Irak Türkmenlerine de dayandırmaktadırlar ki bu görüşe göre Kaşkaylar 1020'lerde Gaznelilerin hakimiyetini kabul etmeyerek kendi hakimiyet alanlarını batı İran'da Irak-ı Acem olarak adlandırılan Elbruz ve Zağros dağları arasındaki bölgeye kadar genişleten Oğuzlardan gelmektedir. Bunlar Amele, Farsimedan, Şeş Bölüki ve Namadi tayfalarının bazı kollarıdır. Nitekim Namadi tayfasının Iraki adlı bir tiresi de mevcuttur. Bu adı geçen tayfaların çoğu Türk kökenli olmamakla beraber aşiret konfederasyonu içinde Afşar, Bayat, Kaçar, Karakuzulu, Şamlu ve İygeder adlı iyi bilinen Türk tayfaları vardır.²⁵

Yeniçağda Kaşkay Aşireti

Kaşkay reisleri kendilerini Akkoyunlu Uzun Hasan'ın soyundan saymaktadırlar. Dolayısıyla bu şekilde eski yurtlarının Erdebil olduğunu ifade etmekle birlikte Şah İsmail vasıtasıyla Safevîlerle de akraba olmaktadır. Kaşkay reislerinden Muhammed Nasır Han, hatıratında

²² Oberling, *a.g.e.*, s. 33.

²³ Oberling, *a.g.e.*, s. 29-30.

²⁴ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Kaşkaylar", *Türk Kültürü*, c. XXVI, sayı :297, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ocak 1988, s. 164; Nejad, *a.g.e.*, s. 60.

²⁵ Oberling, *a.g.e.*, s. 30.

Şeyh Haydar'ın oğullarının güneye gitmesiyle sonuçlanan Safevîler ve Uzun Hasan'ın halefleri arasındaki iktidar mücadelelerinde Kaşkayların da güneye gittiklerini ifade etmektedir. Bu rivayete göre bir müddet Bahtiyarî Türkmenlerinin mintikasında kalmışlardır.²⁶

Şöyle ki bilinen ilk Kaşkay lideri Emir Gazi Şahilu XVI. yüzyılda yaşamış olup günümüzde Çehar Mahalle ve Bahtiyarî eyaleti sınırları içinde yer alan Gandoman civarındaki Derviş köyünde metfundur. Mezarının bir ziyaret merkezi olması kutsal bir kişi olduğunu akla getirmektedir. Zira efsaneye göre Şahilu, Şiiliğin İran'da resmi bir inanç haline gelmesi konusunda Şah İsmail'e yardım etmiştir. Bu mezar Kaşkayların bir müddet Bahtiyarî Türkmenleri arasında yaşadığına dair yukarıdaki bilgiyi desteklerken bir taraftan da Emir Şahilu'nun Şah İsmail ile bağlantısına işaret etmektedir.²⁷

Anlaşıldığı kadarıyla son göç yerleri Fars mintikasındaki Semirom bölgesi olan Kaşkaylar Bahtiyarî eyaletinden ayrıldıktan sonra günümüzde de yoğun olarak buldukları Fars eyaletine yerleştiler. Kaşkay reislerinin atalarından rivayet ettiklerine göre Şah İsmail, Hürmüz adasına yerleşen Portekizlilere karşı sınırları korumak için Kaşkayları güneye göç ettirmiştir.²⁸ Portekizlilere karşı mücadelenin Şah Abbas döneminde İngiliz ve Hollandalılarla ortak yürütüldüğü bilgisinden hareketle Kaşkayları Fars eyaletine göç ettiren kişinin Şah İsmail değil de Şah Abbas olduğunu söylemek daha doğru olabilir. Zira Kaşkaylar bu dönemde Portekizlilerin Hürmüz'den atılmasında rol oynamışlardı.

Kaşkayların adının geçtiği İran'daki en eski belge şimdilik Mirza Muhammed Hüseyin Müstevfi'nin 1802'de istinsah ve kaydettiği 1715-1716 tarihli senettir. Bu belgede Kaşkaylardan Fars eyaletinde sakin bir aşiret olarak söz edilmektedir. Senette Kaşkaylardan başka "Memesini" (günümüzde var olan bir aşiret) ve "Zengene karaili" aşiretlerinin adları da geçmektedir. Bu belgede Kaşkai kelimesinin tıpkı memesini kelimesi

²⁶ Mansur Nasırı Tayyebi, *İl-i Kaşkai Der Tarih-i Muassır-ı İran*, Perdiz Daniş, Tahran 1393, s. 11.

²⁷ Oberling, *a.g.e*, s. 31; Tayyebi, *a.g.e*, s. 12.

²⁸ Tayyebi, *a.g.e*, s. 11.

gibi değişime uğradığı anlaşılmaktadır.²⁹ Bu suretle Kaşkayların 18. yüzyılda güney İran'da sakin olduklarından kesinlikle haberdar olmaktadır. Ancak İran siyasi tarihinde Nadir Şah dönemine kadar reisleri hakkında çok az bilgiye rastlanması bu tarihlere kadar Kaşkayların henüz büyük bir aşiret olmamasından ileri gelmektedir. Nadirşah döneminden itibaren İran'daki iç mücadelelerdeki aktif rollerine bağlı olarak Kaşkayların da ünleri artmıştır.

18. yüzyılın hemen başında Kaşkayların lideri olarak Cani Muhammed Ağa'yı görüyoruz.³⁰ Rüstemü't Tevârih'e göre başka bir Kaşkay lideri olan Hamid Beg-i Kaşkai, Safevî hükümdarı Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) döneminde seçkin bir kişilikti. Efsaneye göre Cani Muhammed Ağa'nın halefi İsmail Han ve diğer oğlu Hasan Han Nadir Şah'ın Hindistan kuşatmasında (1738-1739) aktif rol oynamışlardı. Ancak sefer sırasında Nadir Şah ile ters düştüklerinden dolayı çıkan arbedede İsmail Han'ın gözleri kör edilmiş kardeşi Hasan Han da yara aldığı için kısa süre sonra ölmüştü. Bu nedenle bir nevi başsız kalan Kaşkay kabileleri Horasan eyaletindeki Kelat-i Naderi, Serahs ve Darregez bölgelerine göç etmeye zorlanmışlardı. İsfahan'da Kerim Han Zand'ın hüküm sürdüğü dönemde (1751-1765) İsmail Han, Kerim Han'a mektup yazarak kabilelerinin eski yaylak ve kışlaklarına dönmesi için izin istemişti. Bu mektuba olumlu cevap verilmesiyle Kaşkaylar Fars eyaletine geri dönmüşlerdi. Kerim Han Zand'ın 1779'da ölümünü takiben ortaya çıkan anarşi döneminde İsmail Han, Zeki Han ile işbirliği yaparak Fars eyaleti valiliği iddiasında bulunmuş ancak Zeki Han öldüğünde İsmail Han da hanlığa talip olan rakibi Ali Murad Han tarafından öldürülmüştü. İsmail Han'ın yerine aşiretin lideri olarak tek oğlu Can Muhammed Han (Cani Han) - Ali Murad Han tarafından öldürülen Sadık Han'ın babası Cafer Han'ı desteklemekteydi. 1788'de Kaçar lideri Aga Muhammed Han Gandoman civarındaki Kaşkaylara karşı sefer düzenledi. Bu olası saldırıyı önceden haber alan Kaşkaylar ise dağlara geri çekildiler. 1789'da Cafer Han'ın ölümüyle Cani Han, Cafer Han'ın oğlu Lütfali Han'ı desteklemeye başladı. 1794'te Aga Muhammed Han Lütfali Han'ı yenerek Kaçar hanedanını kurdu. Bunun üzerine Cani Han ve ailesi Zağros dağlarına çekilerek Aga Muhammed

²⁹ Perham, *a.g.m.*, s. 247.

³⁰ Perham, *a.g.m.*, s. 255.

Han 1797’de öldürülünceye kadar burada saklandılar. Aga Muhammed Han hükümdar olunca dikkatini Kaşkay yurdu üzerine vererek bazı kabileleri Kuzey İran’a sürdü. Diğer taraftan bu süreçte bazı Lor ve Kürt kabilelerin de Kaşkaylara katılmasıyla kabile oldukça büyüdü.³¹ 1818/19’da³² Cani Han, Fars eyaletinin veziri Hacı Mirza Rıza Kulu tarafından ilhan unvanı ile Kaşkay aşiretinin lideri ilan edildi. Oğlu Muhammed Ali Han’a da ilbeyi unvanı verildi. Böylelikle Mirza Hasan Fesai, Horasan eyaletinde büyük aşiretlerin liderlerine ilhan unvanı verildiğini ancak Fars eyaletinde bu tarihe kadar hiç kimsenin bu unvanı almadığını iddia etmektedir.³³

Kaşkayları 19. yüzyılda Fars eyaletindeki iki önemli aşiret gurubundan biri olarak tarih sahnesinde görmekteyiz. En önemli aşiret olarak komşu Hamse Aşireti adından da anlaşılacağı üzere beş kabileden oluşmaktaydı ve bunlardan üçü Türkçe konuşan İnallu, Baharlu ve Nefer kabileleri, Farsça konuşan Basırı kabilesi ve Arapça konuşan Arap aşiretinden oluşmaktaydı.³⁴ Kaşkay büyük aşireti ise bu dönemde toplamda on iki aşiretten oluşmakla birlikte bu alt aşiretlerin her birine mensup ailelerden seçilerek oluşturulan “Taife-i amele” adlı on üçüncü aşiret olarak sayılan kolunda aşiret liderinin güvenlik kuvvetleri yer almaktaydı.³⁵ Aşiretin genel riyaseti “İlhan” ve onun naibi olan “İlbeyi”nin elindeydi ki bu reislerin her ikisi de devlet tarafından aşiret üyeleri arasından seçilir ve atanırdı. Kaşkay reisleri, aşiretin altı büyük tayfasından biri olan “amele tayfasının” “Şahilu” tiresine mensuplardı. Alt aşiretlerin her birine “kalantar” ve tayfaların başında “Han”, tirelerin başında “Kethüda” ve bonkuların başında “aksakallılar” bulunurdu.³⁶

³¹ Oberling, a.g.m.

³² H. 1234.

³³ Fesai, *a.g.e.*, c. I, 619.

³⁴ Nejad, *a.g.e.*, s. 72.

³⁵ J. De Morini, *Eşair-i Fars*, mütercim: Celaleddin Refi Fer, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, 1375, s. 31; Lambton, a.g.m., s. 223; Cevad Safi Nejad, *a.g.e.*, s. 72.

³⁶ Oberling, *a.g.e.*, s. 31, Fesai, *a.g.e.*, c. II, s. 1581, De Morini, *a.g.e.*, s. 28.

Mirza Hasan Fesai, Farsnâme-i Nasirî'de Kaşkay aşiretinin altmışaltı tireden oluştuğunu söylemektedir.³⁷ Bu tirelerden on iki ya da on üçünün zamanla büyüyerek tayfa ve daha sonra aşiret haline geldiği anlaşılmaktadır. Zira Farsnâme-i Nasirî'de adı geçen tireler arasından aşağıda sayılan on üçünün daha sonraki dönemlerde tayfa olarak adlandırıldığını görüyoruz. Kaçar hanedanının son dönemlerinde İran'a gelen ve aşiretler hakkında araştırmalar yapan Fransız hukukçu De Morini Kaşkay aşiretinin Keşkûli, Derre Şuli, Şeş Bölüki, Halaç, Farsi Medan, Safi Hani, Rahmi, Gollezen, İygeder, Gehva, Kurai, Beyat ve Amele adlı tayfalardan oluştuğunu ifade etmektedir.³⁸ Günümüzde bu on üç aşiretin oluşturduğu Büyük Kaşkay aşireti şimdilerde iki yüz elliden fazla tireye sahiptir. Yukarıda adı geçen Keşkûli tayfası daha sonra büyüyerek büyük ve küçük keşkûli olarak ikiye ayrılmıştır. Hiyerarşik yapılanmada son dönemde Büyük Keşkûli, Küçük Keşkûli, Derre Şuri, Farsi Medan, Şeş Bölüki ve Amele aşiretleri yukarıda sayılan on üç aşiretten en önemlileri olarak yer almaktadır. Bununla birlikte Kaşkayların günümüzde bir aşiret reisleri yoktur.³⁹

Sonuç

Günümüzde Türkçe konuşan ve Türk, Kürt ve Arap gibi unsurların üçünü birden bünyesinde bulunduran Kaşkay aşiretinin dili, yaşadıkları

³⁷ 1. Ard Kiyân, 2. Ebul Haseni, 3. Akhaçlu, 4. Akhçe Pul, 5. Erdeşiri, 6. Aslani, 7. Afşar Kirmani, 8. Emirlu, 9. Uryat, 10. İreklü, 11. İygeder, 12. İnaklu, 13. Eyublu, 14. Papti, 15. Barani Kerdlu, 16. Bolu/Belu, 17. Belilevend, 18. Pagir, 19. Beyat, 20. Tullı, 21. Çardeh Çerik, 22. Came Bozorgi, 23. Çetez, 24. Cerkanı, 25. Caferbiglu, 26. Caferbegi, 27. Çegni, 28. Halaç, 29. Dedegei, 30. Derreşuri, 31. Rehimi, 32. Zengene, 33. Sarui, 34. Sehmdini, 35. Şahilu, 36. Şeş Bölüki, 37. Safi Hani, 38. Taybi, 39. Ali Beglü, 40. Ali Kerdlu, 41. Amele, 42. Farsi Medan, 43. Fili, 44. Karaçe, 45. Kbadlu, 46. Karaçlu, 47. Karaganlu, 48. Karagani, 49. Kutulu, 50. Kuçebeglü, 51. Kei, 52. Kerai, 53. Kermanlu, 54. Keşkûli, 55. Kellezen, 56. Kehkü, 57. Kehva, 58. Mal Ahmedi, 59. Muhammed Zamanlu, 60. Merkmari, 61. Moganlu, 62. Magani, 63. Muslu, 64. Nemdi, 65. Venda, 66. Yelmeh. Fesai, *a.g.e.*, c. II, s. 1582.

³⁸ De Morini, *a.g.e.*, s. 26; Oberling, *a.g.m.*

³⁹ Menuçehr Kiyânî, *Siyah Çadurha: Tahkik-i az Zandegi-i İl-i Bozorg-i Qashqai*, İntişarat-ı Said Nov, Tahran 1371, s. 175.

coğrafyalar, içerdiği boy adları ve tarihi arka planının incelenmesi neticesinde elde ettiğimiz veriler aşiretin ana yurdu ve menşeyini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre Kaşkaylar Kıpçak kökenli bir Türk boyu olup Orta Asya'nın batısından Kafkasya'ya, Kuzey İran'a göç etmişler ve bugünkü Azerbaycan topraklarının bir kısmını içine alan bu bölgede Halaçların alt boyu olarak onlarla birlikte yaşadıkdan sonra Safeviler döneminde Orta İran'da hala mevsimlik göç etme adetlerini gerçekleştirdikleri Fars eyaletine göç etmişlerdir. Fars eyaletinde diğer yerli ve göçebe aşiretlerle evlilik yoluyla akrabalık kurarak büyüyen aşiretin XIX. Yüzyılda tespit edilen 66 tiresinden pek çoğu bugün tayfa statüsünde olup bunlardan Bayatlar ve Keşkuli'ler aşiret statüsünde sayılabilir. Liderleri Safevi Devleti'nin hizmetinde çalışan aşiretin önde gelen şahsiyetleri devletin yıkılışından sonra Nadir Şah'a tâbi oldular daha sonra Zend ve Kaçar hakimiyetine girdikleri gibi zaman zaman kendilerini tehdit olarak gören şahlar tarafından liderleriyle birlikte İran'ın çeşitli bölgelerine sürgün edildiler veyahut kendileri devletin elinin ulaşamayacağı bölgelere çekildiler. 1818/19'da Kaçar devletinin resmi veziri tarafından liderlerinin resmi olarak İlhan ilan edilmesiyle İran tarihindeki önemli rolleri de başlamış oldu. Kaşkaylar yakın tarihte İran'ın iç işlerinde ve dış devletlerle olan ilişkilerinde önemli role sahip bir topluluk olmakla beraber bu hususiyetleri başka bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Beck, Lois "The Qashqa'i of Iran", *Review by: F. R. C. Bagley, The American Historical Review*, Vol. 93, No. 1 (Feb., 1988). Published by: Oxford University Press on behalf of the American Historical Association Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1865802>.

Bölükbaşı, Ali, *Camia-yı İli Der İran, Defter-i Pejuheşha-i İlmî*, Tahran 1314.

De Morini, J. *Eşair-i Fars*, Mütercim: Celaleddin Refi Fer, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, 1375.

Durdari, Novrooz, *Tarih-i İçtimai ve Siyasi-i İl-i Bozorg-i Kaşkai*, İntişarat-ı Kaşkai, Şiraz 1388.

Fesai, Mirza Hasan, *Farsnâme-i Nasiri*, İntişarat-ı Emir Kebir, V. baskı, c. I-II, Tahran 1367.

Hacı Mirza Muhammed Cafer Hurumçi, *Tarih-i Qajar*, Hakayıku'l Ahbar- i Nasiri, Tahran 1965.

İbrahimov, T. E, *Kaşkaylar*, Elm Yayınları, Bakü 1988.

Kiyani, Menuçehr, *Siyah Çaduriha: Tahkik-i az Zandegi-i İl-i Bozorg-i Qashqai*, İntişarat-ı Said Nov, Tahran 1371.

Lambton, Ann. K.S, "Tarih-i İlat e İran", Tercüme: Ali Tebrizi, *İlat ve Eşair*, Ağâh, Müessse-i İntişarat-ı Agah, Tahran 1362.

Mirza Bala, "Kaşkay", *İslam Ansiklopedisi*, C.6. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, ss. 414-417.

Nejad, Cevat Safi, *Eşair-i Merkez e İran*, Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1375.

Oberling, Pierre, "Qaşqâ'ı Tribal Confederacy i. History" <http://www.iranicaonline.org/articles/qasqai-tribal-confederacy-i>, Son görüntüleme tarihi: 21.09.2016.

Oberling, Pierre, *The Qashqai Nomads of Fars*, Mouton& Co Publishers, Belçika 1974.

Perham, Sirus, "İl a Qashqai Kay va Az Koca Ba Fars Omada Ast?", Tercüme: Ali Tebrizi, *İlat ve Eşair*, Müessse-i İntişarat-ı Agah, Tahran 1362.

Sümer, Faruk, "Kaşkay", *İslam Ansiklopedisi*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss, 20-22.

Tayyebi, Mansur Nasiri, *İl-i Kaşkai Tarih-i Moassır-ı İran*, Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Perdiz Daniş, Tahran 1393.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, "Kaşkaylar", *Türk Kültürü*, c. XXVI, sayı :297, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ocak 1988.